

פרק א' התצפית כלי להיכרות מעמיקה עם ילדי הגן

התצפית כהסתכלות שיטתית

כלי התצפית 'מבטים' בנוי באופן המאפשר לגננות ולאנשי צוות רב-מקצועי לעמוד על אפיונים תפקודיים בכל תחומי ההתפתחות. המידע המתקבל באמצעות התצפיות מאפשר לגננת ולאנשי צוות נוספים להכיר את הילדים ולזהות את האפיונים הייחודיים שלהם: צרכים, יכולות, סגנונות אישיים, מגבלות וקשיים.

הכלי מאפשר לגננת תכנון התערבות לקידום התפקוד במסגרת הגן, שיתוף הורי הילד במידע וקבלת החלטות יחד איתם ודיווח הדדי בין אנשי מקצוע שונים. כלי התצפית 'מבטים' מבסס שפה מקצועית משותפת.

התצפית השיטתית היא מיומנות נלמדת הניתנת לאימון. זוהי פעילות המתמקדת בתיאור של התנהגויות גלויות (טל, 1993; Jablon et al, 2007).

הסתכלות שיטתית היא תהליך מתמשך, הכולל תצפיות במועדים ובמצבים שונים והיא איננה אירוע חד-פעמי. היא מחייבת נקיטת זהירות מפני הסקת מסקנות פזיזות, הנובעות לעיתים מפרשנות מוטעית ולעיתים מתפיסות, מעמדות ומצפיפות קודמות של המסתכל. המידע המתקבל באמצעות תצפיות הוא הבסיס לפענוח ולהסקת מסקנות בשלב מאוחר יותר.

דוגמה: גננת רואה את דני בחצר דוחף את נורית בתור למגלשה. מהסתכלות חד-פעמית קשה להסיק מסקנות ביחס לאירוע. אמירות כגון: "דני הוא ילד תוקפן", "דני אינו מתחשב בילדים אחרים" הן אמירות שיפוטיות ובלתי מבוססות, כשהן מתייחסות לאירוע שייתכן שהוא חד-פעמי.

מהתרחשות חד-פעמית לא ניתן להסיק על אפיונים התנהגותיים. לשם הסקת מסקנות נצטרך להרחיב את תהליך ההסתכלות. הרחבת התהליך תכלול הסתכלות במצבים ובפרקי זמן שונים, תוך התמקדות בילד ובאינטראקציות המגוונות שהוא שותף להן. לאחר מכן תוכל הגננת להגיע לשלב של פענוח ושל הסקת מסקנות, ולקבוע אם מדובר בהתנהגות אופיינית לילד בחיי היום-יום של הגן.

ככל שהתצפית שיטתית יותר כן היא תשמש ככלי מקצועי שיאפשר לגננת ולאנשי מקצוע שונים להשתמש בו כאמצעי להיכרות, להערכת מצב ולתכנון ההתערבות בהמשך (Gronlund, 2005).

השיטתיות של התצפית באה לידי ביטוי בממדים אחדים שעליהם נרחיב להלן: סוגי תצפיות, תובנות אישיות של הצופה והגדרת מטרות להמשך.

סוגי תצפיות

תצפיות נערכות במידות שונות של השתתפות הצופה בפעילות הילד, והן נעות על פני רצף מתצפית לא משתתפת ועד לתצפית משתתפת:

תצפית לא משתתפת היא זו שבה הצופה מסתכל ומתבונן על התנהגותם של ילדים במהלך הפעילות הטבעית, מבלי שהוא יוזם שיחה או התערבות כלשהי שעשויה לשנות ולהשפיע על מהלך ההתרחשות. פעולה זו נעשית כדי לאפשר התנהגות ספונטנית של הילד בפעילותו ובאינטראקציות שלו עם הסביבה הפיזית והאנושית, מבלי שיהיה מודע כלל לעובדת היותו במוקד התצפית. לרוב רצוי, שתהליך התצפית יתחיל בהסתכלות מסוג כזה, כדי לקבל תמונה התחלתית של מצב ראשוני נתון. התחלה זו תכוון להיכרות מעמיקה של מצבים הדורשים התייחסות.

לדוגמה: במהלך מפגשים קבוצתיים, בשעת הקראת סיפור, הגננת מבחינה פעם אחר פעם שיואב אינו שקט בזמן ששאר הילדים בקבוצה נראים קשובים ומרותקים. הוא מתנועע על הכיסא, מוסח בקלות על-ידי גירויים מזדמנים, נוגע בחבר היושב לידו ולעיתים אף נשכב, מוצץ את אצבעו ונראה מנותק. התנהגות זו חוזרת על עצמה בעקביות בכל פעם שמספרים סיפור.

הגננת משערת שיואב קשה להשתתף בסוג פעילות כזה, אך לא ברור לה מהו מקור הקושי. במצב הזה היא רק צופה בהתנהגותו ואינה נוקטת התערבות כלשהי.

תצפית משתתפת היא זו שבה עורך התצפית נוטל חלק בפעילות במידות שונות של מעורבות. לדוגמה, משחק משותף עם הילד. מצד אחד הצופה הוא חלק מההתרחשות המשחקית, אך תוך כדי השתתפותו הוא גם 'צופה מבחוץ' בהתנהגויות הילד ובאינטראקציות שהילד יוצר עימו.

בגן הילדים נערכת תצפית משתתפת באופן טבעי במהלך הפעילויות, כאשר הגננת מודעת למה שהיא רואה, לדוגמה: במקרה של יואב, הגננת מושיבה אותו קרוב אליה ומגבירה שימוש באמצעי המחשה חזותיים.

התצפית המשתתפת מאפשרת להעריך שינוי שחל בהתנהגותם של ילדים כתוצאה מסוגים שונים של התערבות מצד הצופה, ועל-ידי כך להסיק בהמשך אילו דרכים רצויות ומועילות יש לנקוט לשיפור תפקודו של הילד. במקרה של יואב יכולה הגננת ללמוד אם חלו שינויים בהתנהגותו כתוצאה מההתערבות. היא יכולה להעריך את השיפור במיקוד הקשב או כל שינוי אחר בהתנהגותו.

תצפית משתתפת היא בסיס התחלתי לתכנון התערבות בתוך הגן ויסוד לקבלת החלטה בדבר הצורך בהיוועצות עם אנשי מקצוע נוספים.

חשיבות רבה נודעת לניסיונות ההתערבות שגננת נוקטת בהתמודדות עם קשיים של ילדים. חשוב שתהליך ההיכרות עם ילדים מתקשים יכלול תיאור של הקושי ותיאור הניסיונות שנעשו כדי לעזור לילד להתמודד עם קשייו.

תובנות של גננות בעת התצפית

התנהגויות שונות של ילדים מעוררות רגשות שונים אצל מבוגרים החל מרגשות חיוביים כמו שמחה, אהבה, הנאה, וכלה ברגשות קשים יותר כמו כעס, רחמים, חוסר אונים, תסכול ודחייה.

לא אחת נשמעים משפטים שאומרות גננות ביחס לרגשות המציפים אותן:

“הילד הזה מוציא את כל הרע שבי”

“החיוך שלו כובש אותי, הוא יכול לעשות כל רע וקשה לי לכעוס עליו”

“הפסיביות שלה מעוררת בי רחמים עד כדי בכי”

“הילדה הזו גורמת לי לא לישון בלילות”

“יש בו משהו שמונע ממני לרצות להתקרב אליו”

“הדבר שהיה משמח אותי ביותר אם היו מוצאים אותה מהגן שלי”

משפטים אלה משקפים תחושות שכל אחת מהגננות חווה בהווה או חוותה בעבר במהלך עבודתה. חשוב שהגננת תזהה בעצמה מתי, באילו נסיבות וכלפי מי מהילדים מתעוררות תחושות אלה. חשוב גם לזהות כיצד תכנים רגשיים משפיעים על ההסתכלות על הילד, על התגובות כלפיו בזמן התצפית ועל הסקת המסקנות. עצם המודעות יכולה לעזור לגננת לנטרל רגשות אלה ולנסות להסתכל על הילד ולהפחית הטיות.

הנחיות כלליות לעריכת תצפית

תצפיות נערכות במהלך פעילויות שונות, במועדים שונים במהלך היום-יום ולאורך כל השנה:

- **בסביבות השונות** של גן הילדים: בחצר הגן, במרחב הפנימי של הגן, ליד שולחנות העבודה והיצירה, בפינת בגן, ליד שולחן האוכל.
- **בזמנים שונים של היום**: בוקר, צהריים, לפני האוכל, אחרי האוכל וכו'.
- **במעברים**: מפעילות לפעילות, בין המרחבים השונים - מהחצר לגן, משולחן העבודה לשולחן האוכל, בעת שינויים בדמויות המפעילות, בעת פרידה מההורים בבוקר וכו'.
- **במהלך אינטראקציות** ספונטניות ויזומות בין הילדים ובין ילד למבוגר.
- < **ספונטניות**, הכוונה לפעילויות שמתרחשות ללא הבניה מצד הגננת. לדוגמה: משחק, ריב, שיחה מזדמנת.
- < **יזומות**, הכוונה למצבים שתוכננו והובנו על-ידי הגננת, לדוגמה: עבודה בקבוצה קטנה, מפגש פרטני גננת-ילד.
- **במצבים בלתי שגרתיים**: תרגילי היערכות לשעת חירום, מצבי לחץ מסוגים שונים, כניסת אנשים זרים, ימי הולדת, מסיבות בגן.

תיעוד התצפיות

התיעוד השיטתי של ההתנהגות הנצפית חיוני להשלמת תהליך ההסתכלות. עצם המודעות לצורך בתיעוד וברישום של ההתנהגות הנצפית הוא גורם מהותי במיקוד הקשב של הצופה ושל ראשון בתהליך של חשיבה רפלקטיבית.

למה חשוב לתעד?

- כדי שלא להסתמך על זכירה בלבד: שכחה עלולה לשבש את התיאור, לגרום לאובדן פרטים רלוונטיים ולהוביל לטעות.
- כדי להשוות התנהגויות בתקופות ובמצבים שונים.
- כבסיס להסקת מסקנות.
- כדי לדווח ולדון יחד עם הורים ועם גורמים רב-מקצועיים.
- כבסיס לתכנון דרכי התערבות.
- כבסיס למעקב אחר התקדמות.

כיצד לתעד?

ניתן לתעד אירועים בדרכים ובאמצעים שונים תוך התייחסות לנהלים ולאילוצים בעבודת הגננת. אילוצים אלה מחייבים התארגנות מתאימה וחיפוש אחר דרכי תיעוד מגוונות כדי להקל על הגננת ולאפשר לה את מילוי המשימה באופן הרצוי.

קיימות דרכים אחדות לתיעוד:

- רישום שנעשה במהלך הצפייה או רישום שבוצע לאחר ההתרחשות.
 - רישום כללי לא מובנה על דף ריק או רישום על טפסים מובנים המוכנים מראש.
 - רישום של התנהגות במהלך תצפית שתוכננה מראש במועד ובסביבה מוגדרים, או רישום אקראי ובלתי מתוכנן של התנהגות שהתרחשה במהלך פעילות ושלדעת הצופה חשוב לתעד אותה ולהתייחס אליה.
 - איסוף מרוכז של עבודות ויצירות של ילדים המשקפות את אופן תפקודם בתחומים שונים. חשוב לציין את התאריך ולתאר בקצרה את ההקשר שבו נעשו העבודות.
- על הצופה לבחור בדרכי התיעוד המתאימות לאירוע, למצב ולזמן הצפייה, תוך התייחסות לתנאים הספציפיים שבהם הוא פועל. חשוב שהצופה יתעד את התנהגות הילדים מבלי שהם ירגישו לחץ של ביקורת ומבחן. תיעוד יום-יומי במהלך שגרת היום ייתפס על-ידי ילדים כחלק מפעילות רגילה ובלתי מאיימת.
- כלי התצפית 'מבטים' המוצג בחוברת זו מאפשר תיעוד בזמן התרחשות ההתנהגויות או גם לאחר מכן, בהסתמך על ההתנהגויות שנצפו.

פענוח והסקת מסקנות

בכל תצפית מתבוננים בהתנהגות גלויה: כל דבר שהילד עושה ואומר. הצופה לא יכול לראות רגשות ומחשבות שאותם ניתן לנסות להסיק מתוך ההסתכלות (טל, 1993).

פרשנות ופענוח של תצפיות מתנהלים בתהליך מתמשך ולא באירוע חד-פעמי.

שלב הפענוח של האירועים שנצפו הוא זה שמקנה משמעות לעצם עריכת התצפיות. קיימת נטייה לתת תשובה מידית לכל שאלה שמתעוררת, הסבר מהיר, להעניק משמעות מידית לתופעות שנצפו - כל זאת גם במחיר של טעות. מתן תשובות והסברים מהירים מקורו בצורך שלנו לארגן את רגשותינו, להגדיר את עמדותינו ולהחליט על דרכי תגובה מידיות לפתרון בעיות.

כאשר אנו ניגשים לפענוח תצפיות בגן הילדים עלינו להיות מודעים לכך, שלהתנהגויות שבהן צפינו יכולים להיות הסברים רבים. כדי להימנע מהסקת מסקנות מוטעות על הצופה להגיע לטווח רחב של השערות בדבר הסברים וסיבות להתנהגות. לאחר מכן יתחיל תהליך בדיקת ההשערות, של מציאת כיוונים אפשריים לעשייה ולגיבוש של תכנית עבודה.

בעקבות הפענוח, תשאל את עצמה הגננת:

- מה למדתי על הילד בעניין העדפותיו, צרכיו, קשייו ויכולותיו?
- אילו מסקנות הסקתי על התפתחותו?
- איזה מידע נוסף חסר לי, וממי עלי לקבלו?
- כיצד אני כגננת (או כל איש מקצוע שצופה) יכולה להקל, לעזור, לשפר ולעודד התנהגויות רצויות?
- כיצד אשתף את ההורים כדי להשלים את המידע ועל מנת להתייעץ איתם ביחס לצורכי הילד?

צפייה ורישום של התנהגויות אינם מטרה בפני עצמה. על הצופה מוטלת האחריות להשלים את התהליך על-ידי חשיבה ופענוח של המידע שהתקבל לצורך **מתן מענה** למטרות שהוגדרו, כגון: בניית תכנית העבודה בהמשך, ובמידת הצורך גם קבלת החלטה בדבר הפנייה לגורמים נוספים. לעיתים יש צורך בהיוועצות עם צוות רב-מקצועי בתוך המערכת ומחוצה לה.

סיכום

- התצפית מאפשרת הסתכלות שיטתית לשם היכרות מעמיקה עם ילדים.
- התצפית היא תהליך מתמשך של התבוננות ולא אירוע חד-פעמי ומנותק מהקשרים יום-יומיים. היא נערכת לאורך זמן ובפרקי זמן שונים במשך השנה, באירועים, בסביבות ובמצבים שונים ומשתנים בגן.
- מידת ההשתתפות של הצופה משתנה - מרמה של תצפית לא משתתפת ועד לתצפית משתתפת.
- תצפית שיטתית מאפשרת תיאור כללי של תפקוד הילד ותיאור מפורט בתחום ממוקד.
- חשובה נקיטת זהירות בתהליכי פענוח, פירוש והסקת מסקנות.
- ממצאי התצפית המתועדים משמשים בסיס לתכנית העבודה ולמעקב אחר יישומה.
- ההחלטות בנושא התערבות חינוכית-טיפולית והצורך להפנות ילד לאבחונים מקצועיים יינקטו בשיתוף עם הורי הילד לכל אורך הדרך, ובמידת הצורך גם עם צוות רב-מקצועי.

התצפית היא תמונת מצב, היא מתארת ואינה מאבחנת.

המידע שמתקבל הוא בסיס לפענוח, להערכת מצב, לתכנון דרכי עבודה מותאמות ולמעקב אחר יישומן.